

קורפוס, סוג ספרותי ושאלת אחדותה של העברית

היבטי המשגה והיבטי שיטה¹

1. לולא אימתו של ציבור זה עליי, הייתי רושם כותרת לדבריי אלו בערך כך: קורפוס, ז'אנר ופריודיזציה — אספקטים של קונצפטואליזציה ומיתודולוגיה. אפשר שניסוח-עומק זה הוא מעצם העניין של שיחתנו. מכל מקום, בינתיים נתחוויר לכם כי התיבה 'המשגה' אינה עניין לשגיון או למשגה — אותו עיקרון פורה בפיתוחה של לשון — ושאני מתלבט בקונצפטים. ואם תרצו, עוסקים אנו בשיקול מודלים שאולי יסייעו בהבהרת נושאנו.

2. כדי לפתוח את סדרת דיונינו היום בלא לעבור על הדקות הקצובות אומר דבריי על דרך ראשי פרקים. אנסה שלא לפרשמה שמוכן מעצמו לקהל השומעים שלפניי, ואשתדל ככל שאוכל להימנע מויכוחים מפורשים עם עמדות אחרות. עיקר דבריי הן שלי — ולא דווקא רפה בידי — ולרוב יישמע לאו מכלל הן, כשהויכוח מרומז בלבד. אראה את תפקידי בראשית דיון זה בהעלאת נקודות אחדות הנראות לי מועילות להנחת בסיס לרבי-שיח שלנו — וויתרתי על הקרמת בשר וגידים, כדי שאספיק לרמוז לפחות לעיקרי עמדתי.

3. אפתח בנסיון להבחנה בין מונחים שהם עניין להמשגה. תחילה: אחדות ואחדותיות. אפשר שניתן לתלוש קוץ מעמדות מסויימות שיסודן בחרדה תרבותית-לאומית, שמא תתפוקק עלינו לשוננו אגב ניתוח. אפשר שיקל אם נקפיד להבחין

1. הדברים נדפסים כצמצום אמירתם, בשינויים זעירים ובתוספת הערות מועטות בלבד.

בין אחדות לאחדותיות². 'אחדותיות' לגביי: זהות במספר גדול כל כך של פריטים, עד שהשוני כאילו מובלע כמותית ואיכותית — ולו למראית עין בלבד. פריטים, היינו: מספר עצום של תבניות בכל תחומי הלשון — מן המערך הפונולוגי והמורפולוגי ועד לתחביר ולמילון. אחדותיות — היינו: הפריטים המתגלים בהשוואה רבדית-איזוגלוסית³ כזהים מרשימים בכמותם ובאופיים במידה כזאת, שהצד השווה גובר על השונה עשרת מונים³. בהקלה לנושאנו המיוחד: נניח לצורך עיון טרומי שיש משמעות למונח הקורפוסי 'לשון המקרא'. רשאים אנו ואף חייבים לשאול ל'אחדותיות' אותה לשון: האם מה שחתום בתוך הקאנון המקראי הוא 'אחדות' מבחינה לשונית — ומוכן שאין בידינו אלא תעודות שבכתב המסורות באותו קורפוס קאנוני. ואם אחדותי — כלום תהיה זו הערכה לכל מגזרי הלשון? על סמך כל הידוע לנו סביר להניח, שבדיקה אינטרא-איזוגלוסית של הקורפוס המקראי לא תצמיח תשובות זהות לכל מרכיבי המכלול — תחביר, מילון וכו' —, ומן הסתם ניתן להתופח שבעים שנה, איך ראוי לכמת ולאיין ומה משקל פריט כנגד פריט⁴. סביר לי כי על 'אחדותיות' ניתן לדבר לכל היותר לגבי תתי-קורפוס מסויים — כגון היסטוריוגרפיה דויטרונומיסטית או שירה נבואית, ואלו לגבי הקורפוס המקראי בכללותו אין לדבר על אחדותיות. ראוי להעלות שאלה על אחדותיות לגבי קורפוס ספרותי מוגדר — ועל אף כל מיני תנודות אפשר שניתן לטעון לאחדותיות פנימית לפי דרכי כימות ואיין של מאבחנים. בדוגמת

2. מונחים אלו מכוונים כנגד unity, Einheit, וכדומה לעומת uniformity, Einheitlichkeit. אני מעדיף כרגע מינוח זה, אבל אפשר שאצטרך לעדן ולקבוע מעמד של 'אחידיות'.
3. אילו עסקנו בפונולוגיה ובמורפולוגיה בלבד, אפשר היה להרהר בביצוע מבדק מסוג זה הלכה למעשה. לפי שכללנו את כל תחומי הלשון — ולענייננו אין להתעלם מתחביר ומילון דווקא — הרי על כרחנו הכל אמור על דרך התרשמות ושוודא דייני. אין להניח שיהיה בידינו לשקול ולמנות אלא שניים ממגזרי העיון הלשוני.
4. נניח לצורך הויכוח שהמסורת הטברנית מעבירה לנו דמות אחדותית בתחום הפוניטי (המורפופונימי) — איך שוקלים עובדה זו כנגד הברלי תחביר ומילון בין ז'אנגרים תתי-קורפוסיים, בין ספרי מקרא מאוחרים לקדומים, וכו'? עד כמה שידוע לי, הרי בכל הויכוחים לא הוצע מודל להערכה אף לא לגבי לשון הקורפוס המקראי — מכל שכן לא לגבי מכלול רובדי הלשון.

זו גם קבעתי עמדה לגבי פן אחר של מעמד לשון המקרא: איני זו ממאחז בטוח שיש בידינו. אם יש משהו בעל מעמד קבוע ועומד במשך כאלפיים שנה, הרי זה קאנון מקראי — וודאי זה אין לשמטו מידינו. כיוצא בכך הדמות הטברנית של קורפוס זה במעמד של כאלף שנה⁵. הקורפוס המקראי במכלולו הוא בעל מעמד כזה במודעות הלשונית ובמודעות התרבותית-לאומית של הדורות, שלא יהיה זה מועיל אם נזנח אותו כקובע תחומי-אחדות. כל מושגינו הלשוניים צמחו לנו במשך דורות לפי הבנת אחדות אופיה של לשון המקרא אפילו היה בכך משום טשטוש פרטים והתעלמות מהבדלים פנימיים. הקורפוס המקראי אינו אחדותי — אבל הוא קורפוס שיש בו קווים מאחדים די והותר, התוחמים כלפי חוץ והקובעים אחדות כלפי פנים. אמרתי בזה: אחדותיות אין בקורפוס הבסיסי — היינו הקורפוס המקראי — ואין צריך לומר בעברית על כל גלגוליה. מדידת תופעות העברית כולה באמות מידה של אחדותיות אך תעמעם את הדיון. על כרחנו כך נשאל: נניח שנגיע לאוביקטיביזציה של אותו מוסכם לגבי 'אחדות' העברית המקראית — עד היכן נוכל למתוח את היריעות, בלא לפגוע ב'אחדות'? איך נמנה ונשקול את המצוי מחוץ למקרא עד שנקבע: כאן נפרצת מסגרת האחדות ללא תקנה?⁶

4. אני חוזר ומדגיש שאני מנסה לברר לעצמי, מה עשויה להיות

5. תנודות בתת-שיטות טברניות אינן משנות את התמונה. ואפילו נפליג למסורות ארץ ישראל ובבל, ההשפעה על המכלול זעומה.
6. לא אכנס כאן לבירור השאלה, מה ההשלכות על מודעותנו, כי במשך דורות ראו חכמי לשוננו את לשון המקרא כלשון אחת — ואותה חקרו ותיארו — ואלו כל שמעבר לה כמעט לא זכה לתיאור בזכות עצמו. ציון הסיבות למצב זה כפי שנתהווה לא ישנה את העובדות. ועם זאת: לולא תחושת האחדות העקרונית ספק אם מצב כזה היה יכול להתהוות. ניסוח אחר: אילולא הקירבה היסודית שבין הקורפוס המקראי והקורפוס של משנה ומדרש, ספק אם אפשר היה למדקדקינו להמשיך עד לימי חכמת ישראל בלא דקדוק לשון חז"ל. אף עצם הימקראיזציה של כתבי יד מספרות חז"ל יש בה כדי להעיר. יש בה מרכיבים של אידיאלוגיה הלכתית ודרכי חינוך, ויש משמעות לכך, שלא נתחבר ספר דקדוק כנגד הערוך. כל כגון אלו הם מרכיבים במודעות התרבותית-לאומית, הרחק מכימות ואיך של איזוגלוסות בין רבדיות. לא ייפלא אפוא, שהחוקר המודרני — כל עוד אין בידו נתונים מדוקדקים ושיטה של שקילה — מתטלטל בין הדגשות ההבדלים העולים מחקר כתבי היד ומפולמוסי דור התחיה ובין תחושות שעיקר יניקתן מעבר לגרדי העיון הבלשני.

משמעות 'אחדות' לגבי לשון במכלול רבדיה. אעבור לדוגמה כללית יותר, שמא תסייע. אנו מדברים על אנגלית ועל גרמנית — וכך על עברית — דרך הכללה, גם כשהכוונה לריבוד דיאכרוני או סינכרוני. מסיבות הניתנות לניתוח מדוייק יותר אנו חשים — או מדמים בנפשנו שאנו חשים — כי על אף הבדלים פנימיים לאלפים ולרבבות, הרי המשותף גובר לאין ערוך על המפריד. לאמר: המשותף נתפס לנו כגובר במידה כזאת, עד שעיקר זה קובע. על אף קווי השוני המרובים, עדיין ראוי לדבר על אנגלית או גרמנית — בסתם, בהכללה — שהמאחד הוא הקובע. ואלו מעבר לקו גבול מסויים — או שטח מעבר מסויים — שיתוף השם אינו תופס. כאילו כך⁷: בצעדנו אחורה גדל המרחק בין הקצוות — במונחים של כמות ואיכות של פריטים — עד כי ה'אחדות' מתפוקקת, עד כי לא ניתן עוד למתוח אותו כינוי משותף ולהחיל כינוי 'אנגלית' או 'גרמנית'. כמו בכל עניין: שאלה של דקדוקי גדרים היא, עד היכן גרמנית היא גרמנית — אחורה, לעומק הדיאכרוני, או הצידה, לרוחב הדיאלקטי. עם כל הפלפול האפשרי על חליפיות המשכית מתמדת, הרי כמו בקשת הצבעים יש קווי תיחום שהאחדות תחומה בהם ואשר מעבר להם קרוי שם אחר. או אמור: כדרך שיש קו תיחום לשטח המצומצם של 'אחדותיות', כך אין מנוס שהרחק הרחק גם ימצא קו תיחום לאחדות⁸. אמת: אין מענה בדוק ומוסכם לשאלה, איך נוכל למנות ולשקול איזוגלוסות פנים-לשוניות עד שיתבלטו שטחי עיבוי הניתנים להעמתה ברורה שיש בה כדי תיחום. ועם זאת: נתקלים אנו בצעידה אחורה בקו תיחום שמעבר לו אין עוד לדבר על אנגלית או צרפתית או גרמנית. כאלו הגענו לגבולותיה של אותה אחדות. בעיה בשיקול איזוגלוסות יש ויש — אבל אין לדעתי שום צידוק שכתחילית נברור לנו מאפיין מסויים — לשוני טהור, סוציו-לינגוויסטי, משלבי, סובסטראטי,

7. הדוגמה לקוחה כמובן מעולם הדיאכרוניקה האירופאית המצויה, בעוד המעמד המיוחד של לשון המקרא אצלנו עמד עד היום כתריס כנגד כל אותה חוקיות דיאכרונית נורמלית.

8. לעולם עומדת השאלה של שיקול על פי מאבחים לשוניים טהורים ועל פי מאבחים חוץ-לשוניים. דומה אני, כי בויכוח עד כה היה נוח להיאחז בסוג השני דוקא, מהעדר ידע מדוקדק מכומת ומאויך מן הסוג הראשון. אפשר שלהבהרת העניין של שטחי אחדות ואחדותיות תסייע תמונה של עיגולים קונצנטריים, אם כי אינה מדוקדקת עד תום.

מגעי — ונקבע: כזה קדש את קו התחום של האחדות. ברור: אוכל לברור לי טיפוסים שונים של מאפיינים בולטים ולבדוק במודלים, אם אקבל קווי תיחום משמעותיים החופפים בערך. דרך משל: קיום ממד של דיבור — שממנו מתפרנסת הכתיבה בעקיפין — או קיום ממד של דו-קיום עברי-ארמי, עברי-ערבי ועוד — עשויים להתגלות בדיעבד כמאפיינים חשובים בבדיקת המשתנים. זאת בתנאי שיש לנו גישה בלתי אמצעית להעריך את טיפוסי הנתונים. סביר, שאם יש בידינו כלים לבדוק מישור של דיבור כנגד מישור של כתיבה — נקרא לזה לשון ספרותית או סטנדרדית-כתובה או מלומדת-משותפת או משהו אחר — נוכל לשקול שיקולי דיגלוסיה ולראות, מה מעמד הממד הדיבורי ואם יש לו נגיעה לסוגית האחדות. אבל: בדליכא ליכא. ארגון כתחילי של תת-חלוקה תוך עירוב השאלה הנצחית עד אימתי דיברו עברית (ואיך, וכמה, ומה עוד) יכפה עלינו בהמשך גדרים שלפחות על דעתי אינם קבילים⁹.

5. השאלה עשויה להתנסח כך: כמה מן המגזרים או המערכות הקובעות של לשון — פונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר, מילונאות — צריכים להשתנות שינויים מאסיביים, עד שנעבור את גבול האחדות. כל עוד השינויים הם חלקיים ופוגעים בחלק מן המערכות המהוות את מכלול הלשון, עדיין ניתן לומר שזו אותה לשון. עדיין גרמנית היא גרמנית — וכך כיוצא בה. אלא שבכך מתעוררת שאלה נוספת: האם סוגית 'אחדות' לפי גדריו של בלשן נוגעת בהכרח לשאלה של קבינות הדדית, כאילו דיאכרונית¹⁰. אין לנו קנה-מידה למדוד, אם סופרי המקרא היו

9. כמובן אין מן הנמנע שבסוף תהליך של מניין ושיקול נמצא, כי התשובה על אותה השאלה אכן נוגעת גם לסוגיה של אחדות הלשון. אולם לאור העובדה, שאין בידינו אף עובדה אחת הנוגעת למהות הדיבור בתקופה הקלאסית — וכמעט הכל בחינת השערות על פי קורפוסים ספרותיים — אין זה מן התבונה המיתודית לברור כתחלית מאפיין שאין אנו יודעים עליו מאומה. הלב הלאומי דואב — אבל אנו מנסים לגשש דרכנו בשדה המיתודה המדעית. ועיין להלן §13.

10. הבוחן של mutual intelligibility מקומו בבדיקת אחדות (לא: אחדותיות!) בממד דיאלקטולוגי, ואנו מנסים לבדקו בממד של קורפוסים ספרותיים. אין צריך להסביר, שאין אנו עוסקים בשאלות של לימוד מכון — לענייננו למשל: ביסוס עולמם של חז"ל על מקרא ופירושו, וזה מצריך רכישת הבנה בלשון המקרא.

מסתדרים בלשון משנה ומדרש. בלשון משל: אם משה רבנו היה בכלל מבין את דבריו של רבי עקיבא. הרוצה להתעקש ולהפקיע את העברית מאחדותה כבר מכאן, יוכל למצוא נקודות אחיזה¹¹. כנגד זאת: אם יש מקום ללמוד מתולדות הסמיטיסטיקה, הרי כך: לא בנקל יוצאת לה לשון שמית לחלוטין מגדרה עד שתחדל להיות אחת (אבל בשום פנים לא: אחדותית-אחידה)¹². הארה ואיור לנושאנו: לגביי יש משמעות לעובדה האמפירית, כי בבית הספר שלנו הצלחנו לקיים עד היום את האשליה כאלו יש מורפולוגיה עברית אחת — אחת, אבל לא אחדותית. אם וכאשר תתנפץ אשליה זו (שבמישור הדידאקטי) במציאות — ניסוח אחר: כשלא נוכל עוד לגשר-על פער הדיגלוסיה — תהבהבנה הנורות האדור-מות, שהאחדות בסכנה. ברוך המקום שלא הגיענו¹³. ניסוח אחר: הכוס אולי מלאה כדי מחציתה בלבד, אבל ראוי לא לזלזל באותה מחצית. המערכת המורפולוגית של העברית הראתה כוח עמידות ניכר — ואני כולל את שמכונה לשון חז"ל ולשון הפייטנים¹⁴. לולא

11. מימרות של חז"ל על לחודיות של לשון תורה אינן מענייננו. אלא לפי דרכנו: השוני בכל מערכות הלשון הוא ניכר מאד, ורק עמידות עקרונית של המורפולוגיה וחלק ניכר ממערך התחביר עשויה להכריע במחקר מדויק את המאזניים לטובת האחדות. אני חוזר ומנחיץ, כי מעמדו של הקורפוס המקראי — שלא נשתחק בתהליך הדיאכרוני, אלא מסיבות דתיות-לאומיות נשאר יסוד מוסד — ממלא תפקיד חוץ-לשוני מכריע, ואין להתעלם ממנו. אלו עסקנו במניין פריטים בלבד, מי יודע מה היה עולה להערכת אחדותה של העברית כבר בין קורפוס המקרא לקורפוס חז"ל.

12. מנימוקים הויריסטיים אולי מועיל היה לנטרל את המעמסה הרגשית של נושאנו על ידי כך שנשאל על אחדותה של האכרית, הערבית, הארמית וכו'. כמובן, כל מקרה הוא שונה, אבל התרחקות מרגישות יתר לאומית-דתית אולי היתה מסייעת להשגת אוביקטיביות.

13. באגב: כמעט עברו ימי דור מאז עסקתי בשאלות המעשיות של הוראת דקדוק פורמלי לעומת פונקציונלי (עיי'ן "הוראת הדקדוק בבית הספר התיכון", החינוך תש"ז). לאור מה שאירע מאז להוראת הלשון בבתי הספר שלנו תמהני אם לא סייענו להתגשמות כמה נבואות שחורות, ואם לא הגדלנו כמו ידינו את פער הדיגלוסיה, העלול להביא לכך שקו ההתפוקקות של אחדותה ההיסטורית של העברית יתמש בעוד דור או שנים.

14. מה שנראה כשינוי מרחיק לכת בלשון הפייטנים הוא עניין להכפפת טיפוסים שורשים 'עלולים' שונים לרגם חד-הברתי משתלט אחד. יש בכך משום השפעה על אוצר השרשים הלא-שלמים החליפיים ועל דלדול הדגמים, אבל המערכת המורפולוגית בכללותה כמעט שלא התפתחה ולא השתנתה. אף תת-קורפוסים ביניים אחרים אין בהם שינויים מהותיים במערכת המורפולוגית, אם כי יש כמובן העדפות.

תוקפם של שינויים במערכות המילון והתחביר¹⁵ אפשר שהייתי מדחק בעצמי ואומר, כי כל עוד פי מדבר אליכם וקולמוסי כותב לכם לפי חוקי המורפולוגיה העברית המקובלת אין אף הווה אמינא לגמגם בדבר אחדותה של העברית. אבל מורפולוגיה אינה אלא אחת המערכות. מכל מקום אמרות כנף שהפריחו נילדקה או ברגשטרסר על מהותה של העברית המתחדשת יפה להן הקבורה בבית העולם של אמרות-כלח, ואל נא נטריח אותן מקברן¹⁶.

6. אמרתי: אחדותיות אין ממילא, ואלו אחדות כבר נתערעה במעבר בין מקרא למשנה — אך בכל זאת נדמה שהמשותף גבר, ואפילו בדורותינו עדיין לא הגענו להתפוקקות, אם כי בכל מגזרי הלשון הסכנה גוברת במקצב מואץ. עתה נאמר דבר כנגד שאלת הפריודיזציה. חזרו חכמים בניסוחים אין-ספור על מה שהוא בגדר מודעות תרבותית לשונית בדיעבד — ולדידי אין כרגע חשיבות בכך, אם מאמרו החוזר של ר' יוחנן¹⁷ נתפרש כדין או בעיוות, או אם יש בידינו באמת כלים להערכה מדוקדקת, למה התכוון פלוני מדקדק בימי הבינים בנסחו כזאת או כזאת¹⁸. לגביי אין פקפוק שהחומר מחייב קו תיחום בין המגבשים הלשוניים-ספרותיים הידועים בכינויים המקובלים: לשון מקרא ולשון חכמים (ולא השם

15. לא באתי למצות את מערכות הלשון, ולא ייחדתי אזכור לסימנטיקה ולסגנון. הדעת נותנת, כי מה שמתחולל בשדה הסימנטיקה מסכן את האחדות ההיסטורית לא פחות ממה שקורה בתחביר ובמילון. לאור כל אלה ההעלאה הנצחית של בעיית מימוש הגרונים והנחציים וכדומה נראית פאתטית.
16. נילדקה וברגשטרסר לא עסקו בחקר עברית החדשה, וקשה לדעת מה הכריח חוקרים אלו לכלול שיפוטי-אגב בתיאוריהם הסמיטיסטיים (נילדקה ברשימתו באנציקלופדיה הבריטית וברגשטרסר במבואו לסימטיסטיקה עמ' 47).
17. "לשון תורה לעצמו לשון חכמים לעצמו (לעצמן)". גם ע"ז נח: וגם חולין קלו: בא המאמר דרך אגב, ולא קביעה עקרונית בזכות עצמה.
18. על דרך רימוז: מדקדקי ימי הביניים לא שאלו את שאלותינו — ולא שאלות דור התחיה — והתיחסותם האידיאולוגית-תיאולוגית לחקר לשון המקרא כל כך שונה מהתיחסותנו, עד כי אסור לדעתי ללמוד משתיקותיהם על דעותיהם בנושא: אחדותי העברית. חקר היגדי הלשוניים של ימי הביניים על לשון חז"ל עומד בראשיתו, ואיני חושב כי עד כה הוכח משהו בעניין זה. מכל מקום: היגדיהם של תיאורטיקנים גדולים כריב"ג וראב"ע, דרך משל, בעניין מיוחדותה של לשון המקרא כלשון הקודש הודגשו בספרות המחקר החדישה בדין, ולא נהיר לי איך ניתן לעמעם ולהסיק מסקנה כאילו לדעתם של חכמי ימי הביניים העברית על שני מיגבשיה העיקריים היא מקשה אחת מבחינת הרקדוק.

עיקר)¹⁹. זו ועוד זו: השימוש הלשוני במגילות מדבר יהודה מקרב אל הדעת — אם כי אינו מוכיח — כי המודעות להבדלי הלשון אינה המצאת דורותינו או המצאת אלפיים שנים שקדמו, אלא מודעות אותם דורות עצמם²⁰. כולנו יודעים לפלפל בשאלות גבול מטרידות — העיקר שבמגבשים הוא הקובע שבות. מודעות הדורות אינה תוצאה של חשבון איזוגלוסות ואינה קובעת כנגד הכל. אבל צריך אותות ומופתים כדי להפריך את המודעות שנשתרשה קרוב לאלפיים שנה, ולפיה עובר קו גבול בין לשונות המגבשים של מקרא מכאן וחכמים מכאן. כאמור, בימי הביניים התבטאה מודעות זו לרוב בהתעלמות — ביטוי לעמדות תיאולוגיות-תרבותיות — ובימי התחיה לא חדל הויכוח על מיני סיסמאות ששיקפו את הדילמה: תפוס לשון הקודש, תפוס לשון אחרון, טול מזה ומזה אל תנח. דור דור והתיחסותו — והרי סך הכל של אותן התיחסויות היא מודעות הדורות. מי שמסיג גבול אשר גבלו ראשונים ומבקש לצייר קו גבול אחר, צריך להצטייד במופתים חותכים ולהעיד לו עדים נאמנים. אמיתות בן בנו של אמיתות: הקורפוס המקראי אינו אחדותי בלשונו, וכיוצא בו הקורפוס החז"לי — לא מצד הסוג הספרותי המשפיע על נתוני הלשון, לא מצד זמני חיבור ועריכה, לא מצד השפעת להג מקומי ועוד. ועדיין לא נגעתי בתסבוכת המסורות החוץ-טברניות ובמעמדה של המסורת של מסרני טבריה. לשון פריודה אולי יפה לתולדותיהן של לשונות אחרות — קווי הגבול שבמודעותנו קשה ליחס אותם לפריודות. אם לשון 'פריודה' אנו נוקטים, הרי המתקש יוכל למתוח את פריודת התייעוד לגבי לשון המקרא על

19. כבר אמרתי, שקו זה עלול לעורר בעיות אפילו לענין סוגית האחדות — כל שכן שלגביי הוא בריתוקף בעניין מה שמכונה סוגית הפריודיזציה (ר' להלן). אני נמנע כרגע במכוון מן השאלה על השווה והשונה בתת-מייגבשים בלשון חכמים.

20. מחברים שונים של ספרות המגילות מכוונים לשונם לפי מודלים ספרותיים מקראיים, בניגוד ללשונם שלהם המבצבצת מפעם בפעם. אפילו נתעלם מן השאלה של ארמית ויונית, הרי מפן העברית בלבד נראה שהיתה קיימת מודעות לדיגלוסיה בממד של לשון 'ספרותית', לבד מן הדיגלוסיה שבין לשון כתובה ללשון דבורה. ועיין למשל משי"כ בספרי *Text and Language in Bible and Qumran* (1960), p. 35f and לעניין דיגלוסיה ספרותית עיין *JNES* 37 (1978), p. 169f.

פני אלפיים שנה. אולי די בכך כדי להביא כל נסיון לפריודיזציה לידי אבסורד. בכך ביקשתי להדגיש: אם יש משהו כזה כמו הסכמת הרוב שבמודעות שהיא סבל ירושה לנו, הרי גורל לשוננו הוא, שהמאפיין הקובע הוא הקורפוס-והפריודה משנית לו ולא תמיד חופפת. כך לשון המקרא: מה שקובע, שיש בידינו קורפוס, והוא ניתן לחלוקה בתת-חלוקות לפי בחנים העולים ממעשה הניתוח הבלשני, והחופפות — במידה זו או זו — לתת-חלוקות לפי תוכן וצורה. במובן זה ניתן לדבר על תת-קורפוס של לשון החוק או שירת הנבואה וכיוצא בזה. בהמשגתי שלי אני מגיע אפוא לפריודות ולפריודיזציה אלא לקורפוסים ותת-קורפוסים. הם אבני הבניין לתולדות לשוננו, ועל-פי אלפיים שנה ויותר של התהוות קורפוסים אני דן בסוגיית אחדות העברית²¹.

7. אמרתי: אם יש משהו קבוע היטב במודעות ההבראיסטיקה — היהודית והאירופאית כאחת — כעניין מעמדו של הקורפוס המקראי ולשוננו, אני סוטה ממנו אלא באותות ומופתים²². בהעדרם-אני ממשיך לעיין במה שאלה לה לפריודיזציה. כיוון שהקורפוס של לשון חכמים נתהווה מאוחר יותר מן הקורפוס המקראי, אפשר היה לכאורה להשתמש במינוח של תקופות זמן. אפשר היה אפילו לגבור על המוזרות, שהקורפוס המקראי נתקבע בחלקו קרוב מאד לתקופה שבו צמח הקורפוס של לשון התנאים²³; אבל ראוי לזכור בעיה זו המוסיפה קשיים לכל נסיון של המשגה כעניין של תקופות. בינתיים: גם על לשון חז"ל — מעבר לקורפוס תנאי — ניתן לדון כעניין קורפוס ותת-קורפוסים, ואולי ניתן אפילו לדבר על קורפוס קאנוני כעניין של חפיפה ספרותית-לשונית; ולכך תהיה משמעות. נכון: אין לגבי לשון חז"ל אותה

21. מובן שיש אלמנט של זמן, אבל אין בו כדי תיחוס פריודות. רק היגררות אחרי דגמי דיאכרוניקה של שפות אירופאיות שונות מנעה מאתנו לדון בתולדות לשוננו בדרך המשגה המתחייבת מתוכה עצמה.

22. אני חוזר ומדגיש, כי תפיסה זו מתחשבת בקיום תת-קורפוסים לשוניים-ספרותיים. כדרך שעלינו לטפל בקיום המיוחדות של תת-קורפוס מזמורי, למשל, כך עלינו לטפל בקיום תת-קורפוס של לשון המגלה קווים 'צפוניים' או 'עוציים' או 'בתר-גלותיים'.

23. במונחי זמן: זה נתמשך כאלף שנה — נאמר מאז 1200 לפני ספירתם — וזה התחיל לצמוח מיד לאחר מכן במשך כשלוש מאות שנה (לא נגעתי בזה בנושאי עריכה וקביוע מסורות קריאה). זה חוסר איזון בולט — אפילו נשנה מעט במספרים — אבל אין מניעה גמורה.

מידה של סגירות ומוחלטות כמו לגבי לשון המקרא — ואם נתחיל לדון באריכות בדקדוקי תת-תחומים ובקביעת גבול כלפי חוץ לא נסיים. כרגע אולי די בכך אם נאמר, כי משמעותי לדבר למשל על תת-קורפוס של לשון הלכתית תנאית או לשון מדרשית-אמוראית (ועוד אפשר להתלבט בין ארץ ישראל לבבל). אם משמעותי לדבר על תת-קורפוס של לשון חוק מקראי²⁴ הרי משמעותי לדבר על תת-קורפוס של לשון הלכתית תנאית²⁵. כעניין הכלל כן עניין הפרט: יש הרבה מאפיינים משותפים למכלול הקורפוס החז"לי²⁶ — אבל הוא רחוק מאחדותיות פנימית, ולא רק משום הבדלים של גיבוש במקום ובזמן ושל סוג ספרותי, הקובע במיוחד בשטחי התחביר והמילון. סוף פרשה זו: המודעות של הדורות מרוכזת היתה בשני קורפוסים — אחד מוגדר וחתום והאחר מוגדר בחלקו בלבד. קורפוסים אלו ניתן היה לתפסם כעניין של תקופות — וכך הומשגו: היינו קורפוס היינו תקופה. נוח היה לחקר העברית לדבר על המימצא הקורפוזי במונחים של פריודיזציה, שהיא עצמה עניין למערך הדיאכרוני בבלשנות ההיסטורית הכללית. איכשהו נדמו

24. מבחינת חקר הלשון אין הכרח שלתת-קורפוס יש גבולות ספרותיים מהוקצעים, אבל סביר שנדרשים לנו סימני היכר של פרשיות בעלות היקף. אף זו: כל נסיון המשגה נתקל בקשיים ובפירויות. במצב של חקר המקרא הקיים היום אין שום אחדות-דעים על זמנם של מזמורים, וחיבורם מוערך כמתמשך כשמונה-מאות שנה. מכאן, שעדיף לי להיאחז בסוג הספרותי ולדבר על תת-קורפוס של לשון מזמורית — לא דוקא בחפיפה גמורה לספר תהלים. אולם לא ניפטר בכך מן העובדה, שתיאורו הלשוני של אותו תת-קורפוס יצטרך להתמודד עם לשונם של מזמורים המציגים בעליל קווי לשון 'מאוחרים'. על כל אלה ראה בשנים האחרונות במיוחד את עבודותיו של אבי הורביץ.

25. אין אלו אלא דוגמות אפשריות. כל נסיון בכיוון זה נתקל בבעיה, כי מעבר לתת-קורפוסים תנאיים — שיש להם גדר ספרותי — משוקע חומר תנאי בתת-קורפוסים בתר-תנאיים של ספרות חז"ל. רק ארמוז, שהבלשן נקלע כאן לבעיות דומות לאלו של הפילולוג התלמודי, ההיסטוריון והתיאולוג של תקופת חז"ל ועוד. אין בידי די חומר כדי לקבוע, מה הדומה והשונה שבתת-חלוקה כזאת ובתת-חלוקה לסוגי לשון חז"ל שכמה חוקרים ניסו לעדנה במשך מחצית יובל השנים האחרונות בעקבות הצעותיו של יחזקאל קוטשר ז"ל.

26. אינני חושב שכאן המקום לקבוע, מהו מכלול החיבורים שראוי לכוללם כ"ספרות חז"ל". ושוב: בעיה דומה עומדת לפני חוקרי הלכה, אגדה, פרשנות חז"ל וכו', ואין הבלשן בן-חורין לנתק עצמו מכלל הפרובלמטיקה בחקר ספרות חז"ל.

תולדות לשוננו כתולדות כל לשון: יש היסטוריה, כמובן יש הפרשים מסויימים במהות המיגבשים — אבל פריודיזציה תופסת. איני חושב שאני טועה הרבה אם אומר, כי שיקולים חוץ-לינגוויסטיים הקלו על ההבראיסטיקה לתאם את התמונה שבמורשת הדורות למושגי הפריודיזציה של הבלשנות ההיסטורית נוסח המאה התשע-עשרה.

8. באגב: המשגה במונחים של קורפוס מדגישה את האופי של גיבוש מסגרת 'לשון ספרותית' — ונניח כרגע לבעייתיות של המונח: אשוב ואנחין: אין לנו אפס קצה לקנה-מידה של ממש למדוד יחסי דיבור לכתיבה. תרגילי אקסטרפולציה אקדמיים להציל בהם בדל התרשמות מן הדיבור העברי בימי המקרא אינם תחליף לעובדות. אף כגון, אגרות בר-כוכבא אינן אלא הערות שוליים זעירות להיסטוריה של המגבשים הקורפוסיים — תו לא. כל שניתן להבחין בו בכלים שבידינו הוא מידה זו או זו של אחדותיות פנים-קורפוסית או אולי תנגודת בין מגבשים ספרותיים תת-קורפוסיים. סביר לנו שבמשך כאלף וחמש מאות שנה²⁷ דוברו כל מיני "עברית", אבל אם ואיך נערכו ריבודים דיאלקטיים ודיגלוסיים — זאת לא נדע. אשרי הבלשן היכול לתמוך יתדותיו במשמע אזניים. ולא — גם לו אין אלא מה שעניי הפילולוג רואות.

9. הפרובלמטיקה המסורתית של העיסוק בריבודי העברית — הן בימי הביניים הן בעת החדשה — אשר צמצמה את עצמה לשאלה של מקרא מול חז"ל סייעה לחקר העברית להסתפק במושגים של פריודה. לא היה עניין אלא באלו — ועד לעת החדשה כמעט לא התעניינו אלא בלשון המקרא. מצד ההמשגה: אילו אפשר היה, בדרך כלשהי, להמשיך מעבר לקורפוס החז"לי (יהיו גדריו אשר יהיו) לפי מאפיין של תקופה בלבד, היה נוח לנו הרבה. מה שכבר היה קשה לגבי לשון חכמים נעשה בלתי אפשרי מכאן ואילך. המשך תולדותיה של העברית מונע להבנתי את ההמשגה כעניין של מערך תקופות. לא אכנס בזה לדיון, אם יש לשון אחרת שגורלה וזה לגורלה של העברית — מתרגיל משווני כזה לא ניושע. במעמד זה עליי לקצר ולקבוע עמדה בפשיטות:

27. לא נסתבר כאן בשאלת ההתחתיים של 'עברית כלשון מעורבת' בימי כיבוש הארץ או השופטים — ומצד אחר נימנע מספקולציות על לשונם הדבורה של אבות האומה. לענייננו אין צורך להיזקק לנושאים כאלה.

מאחר שאיני יכול לברור את מאפיין הזמן לאורך כל דרכה של העברית — נאמר, אחרי המאה החמישית לספירתם — לא אכפה על עצמי אותו עיקום שהייתי מוכן לעקם לכאורה, כדי לדבר על הקורפוסים ה'קלאסיים', במונחים של פריודיזציה. הלא אוולת תהיה אם נתעלם מגורם הזמן. אבל נוחיותנו — שלפיה מדברים על הקורפוסים כאלו עניין לנו בפריודות — נעשית לנו לרועץ. סוף מעשה מונע את קביעת הקטגוריה של זמן כמאפיין עיקרי אף מתחילה. אין לגביי משמעות להמשיג בפריודה של ימי הביניים²⁸ — ולכן גם אמנע עצמי מלדון בקורפוסים הקודמים כעניין של פריודות, על אף הנוחיות-לכאורה שבה היינו מורגלים. הקטגוריה היסודית שבה אני תופס את תולדות לשוננו היא הקורפוס — לא הפריודה — ושלא בטובתי כך עליי לערוך את העובדות.

10. חושש אני ממשל, שאיני יודע אם יבהיר או יעמעם. למה הדבר דומה? אפשר להתווכח, אם יש בכלל עניין לדון במאפיינים לחלוקה הפנימית של השפות השמיות. נניח שאנו מסכימים לנסות ולחלק. חלוקה ראשונית נוחה עשויה להיערך לפי מאפיינים גיאוגראפיים: מזרח, צפון-מערב, דרום-מערב וכד'. אפשר

28. ב' 13§ אומר דבר כנגד הסתכלות על תולדות העברית מבחינת לשון דורנו. אפילו באותה מסגרת נסיתי להיחלץ מן הסימול המקובל במילונאות העברית ולציין לפי תת-קורפוסים; עיין משי"ב בספרי: מבוא למילונאות של העברית החדשה (תשכ"ט) § 195 ואילך. מכל שכן שמושג 'לשון ביניים'ית' וכדומה הוא טיול ערך בתיאור לשוננו אחרי המאה החמישית או הששית, גם אם כמונח יש אלמנט של זמן. גידור תת-קורפוסים — לשונות של פיוט, שירה, עיוני-משוערב, חסידות אשכנז, פרשנות פרובנס וכו' — יעמיד בעיות רבות. למרבה הצער גלוי היום לעין כל, שאותה ספוראדיות שאפיינה את ידיעותנו עד היום — ותחום המילון עודנו במצב טוב מתחומים אחרים — תימשך גם להבא. בכאב לב אני נאלץ לעמוד על תחזיתי — ואני מניח שעל כך עוד יפרוץ ויכוח: חכמים הטוענים במשך עשרות שנים שהם יוציאו לאור 'מילון היסטורי ללשון העברית' לא יהיה בידם להוציא מתחת ידם במשך הדור הבא אפילו ערך אחד כראוי, אלא אם כן יחלצו עצמם בתחכומים של שינוי הגדרה ל'מילון הסטורי'. 'לשון ימי הביניים' תהיה להם לרועץ — שכן דווקא בנקודת תורפה זו היתה ההשקפה מועטת ביותר. ההוכחה הברורה ביותר לתחזיתי היא הערך לדוגמה 'ערב' שנתפרסם עתה ב'לשוננו' (תשמ"ב). מילונאי מומחה שינתח בפירוט את שנתפרסם יראה בנקל, שיהיה צורך בעבודת דור כדי להתגבר איכשהו על הבעיות של תת-קורפוסים מימי הביניים. במה שאני אומר אין התעלמות מערכו של מה שנתקבץ עד כה — וכולנו נהנה מכך — אלא משום מסקנת-ביניים לגבי תפיסה שלא העריכה כראוי את הפרובלמטיקה של קורפוס ימי הביניים.

שבמודל מסויים יש משמעות למקום בזכות עצמו — כגון ביטוי לגלי דוברים שהתישבו. בכל אופן: אם הנתונים האיזוגלוסיים לפי ההיבט הטיפולוגי מסתדרים יפה ובתואם למצב גיאוגרפי, הרי מינוח גיאוגרפי עשוי להיות מעין קיצור-לשון נוח ומקובל: נוקטים במינוח גיאורפי ומכוונים לממשות טיפולוגית. אולם בשעה שחפיפת מערכות כזאת מתפוקקת מחמת עובדות חדשות או התבוננות חוזרת ומעמיקה יותר, כגון: שבשטח גיאוגרפי צפוני-מערבי מתגלה לשון שאינה תואמת עוד מה שהובן מקודם כעניין האחדות הגיאוגראפית-טיפולוגית — הרי המודל שבמונחים גיאוגראפיים מאבד את צידוקו, ואנו נאלצים לנטוש את המינוח ולבקש לנו חלוקה מתוקנת, שתתאים לעובדות במכלולן.

11. איני יודע אם המשל מועיל להבהרת הנמשל. הרוצה להבין יבין. מסורת המחקר של לשוננו טבועה בנו, ומסורת זו הסתפקה לסמל כל מה שאינו ת (תנ"ך) או מ (משנה) כלשון ימי הביניים (באיזה מונח או סימול)²⁹. מסיבות היסטוריות ומהעדר כלים היה נוח לחוקרים להמשיג בפריודות — וכאמור, גם אני במילוני נוח לי להתחבא מאחורי ב (ביניים) כשהכלים שבידי אינם מאפשרים לי דיון לגבי תתי-קורפוסים³⁰. בין כך ובין כך: אין זה סביר שנמשיג לפי פריודיזציה, הפותחת בקאנון-קורפוס סגור, ממשיכה בקורפוס אחר (לא כל כך סגור), ואחר כך ממשיכה בכלבו הקרוי על שם תקופה, המתמלא מכוח ההוראה: גם חדש גם ישן תוציאו. מה שאינו ת ר מ מכאן או ה (השכלה) וי (ימינו) מכאן, הרי הוא ב. כעבור שלושה יובלות מאז ראשית ימיה של חכמת ישראל יש בידינו נתונים חלקיים ביותר על מכלול המגבשים האמורים להוות את לשון ימי הביניים, ומכל שכן אין בידינו כלים למדידה ולשקילה של הפרשי מבנה בין לשון פייטנים ללשון התרגום התיבוני

29. מערכת הסימולים כאן עשויה כנגד הסימולים בספרי האמור, ולא יקשה להבינה.

30. הזמן שאני מקדיש לנסיגות לדייק בסימולי תתי-קורפוסים אינו עומד בשום יחס למה שניתן לצפות לו במילון המסתכל על העברית מהיבט לשון דורנו. עם זאת, אני ולבי יודעים כמה בשלונות אני נכשל מהעדר כלים בסיסיים של עיון תולדתי.

ומחקיו³¹, בין שירת ספרד לפרשני פרובנס, בין לשון חסידי אשכנז לשו"ת חכמי ספרד, וכו'. לא "פריודה" מתוך המשגה מחושבת יש כאן, אלא בליל עובדות שהצד השווה שבהן הוא אי-ידיעתנו. מכוח תערובות אידיאלוגיות פילולוגיות — מורשת המאה התשע-עשרה — יש בידינו אספים אספים של איזמים למיניהם, מיני תוספות ומאספי ניאולוגיזמים בתחביר, במילון וכו'. חוסר ידיעת העובדות של ההבראיסטיקה, כפי שהיא צמחה, הוא לפחות חלק מן המוזרות המושגית שבפריודיזציה המקובלת. לא אמרנו שאין פריודה של ימי הביניים. אמרנו: אין ב בגדר גודל הנערך אחרי ת וי. כך גורלה של הלשון העברית, שהיא ידועה לנו כמעט רק מתוך גיבושים ספרותיים הניתנים איכשהו לסיווג קורפוסיקאנוני (סגור) או קורפוסיזואגרי (פתוח) — ואני מצטער על התלעוזה. טוען אני: המיוחדות המבנית במכלולה — בתחביר, במלון — של לשון הפייטנים אינה פחותה מן המיוחדות המבנית של לשון המשנה לעומת לשון החוק המקראי. אפילו נאמר כי כאשר נדע למדוד ולשקול בדיוק נגלה שיש בהיגדר זה מעט גיוס של כמות או איכות, עדיין קביעתנו אינה זזה ממקומה. נסכם עד כאן: לדידי אחדותיות אין בשלושת אלפי שנותיה של העברית — ואף לא בהרבה פחות מזה — אבל אחדות עדיין לא נתפוקקה, אם כי נפגמה קשות. פריודיזציה אין להחילה על לשוננו, אבל חלוקה לקורפוסים ותת-קורפוסים (וסוגים ספרותיים) עשויה לקדם את יכולתנו למדוד, לשקול, להשוות ולקבוע מידות לקיים ולמשתנה. זו צרה: יכול אני להציג תפיסתי מתוך שעיינתי והרהרתי כימי דור, אבל אין בידי לאשש לפי בחנים של כימות ואיור, ולו רק לשטחים מרכזיים כמו סימנטיקה, אוצר מלים או תחביר. אין בידינו

31. לפני קרוב לעשרים שנה סיכמתי מה עלה לחקר המגבש של הלשון המשוערבת: ("חקר-העברית המשוערבת בימי הביניים", נתפרסם בתוך דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות (תשכ"ט) ב, 109 ואילך). פרט לעבודת גמר בודדת לא נתחדש דבר בתחום זה. אני מודע ללחץ הכבד של תלמידים ומורים המבקשים שאשוב ואוציא את ספרי על העברית המשוערבת משנת תשי"א. אני מקווה כי ליד כל שאר תכניותי עוד אספיק להתקין ממנו מהדורה מתוקנת — אבל לא יהא בזה אלא תיקון חלקי ביותר למכלול בעית חקר הלשון של קורפוס ב. אף עיין ברשימתו של ש' קוגוט, "מצב המחקר של העברית בימי הביניים", ביקורת ופרשנות 16 (תשמ"א)

כלי מעודכן ואמין אחד אף לא לתיאור מבני כולל של איזה תת-קורפוס — והכל בחינת: כך דעתי, וכך דעתך³².

12. אסיים בשתי הערות. האחת: אמרתי מלתי כנגד תפיסת גלגולי לשוננו במושגי פריודיזציה, ולא פירטתי פרטים, כיצד בדיוק נראה לי להמשיג קורפוסים ותת-קורפוסים כקטגוריות ראשוניות ופרקי זמן כמאפיינים תניינים. לדידי נכון, כי גלגולי לשוננו במשך יותר משלושת אלפי שנותיה ניתנים לתיאור משמעותי כמערך קורפוסים דווקא. זה משך זמן לא-מבוטל של יצירתיות במורשתנו הכתובה. בראייה זו לא בטלו שאלות סבוכות על קשרים או הקבלות בין תת-קורפוסים במישור בו זמני — כעניין שערוב בלשון הקורפוס הפרוזאי והקורפוס השירי בימי הביניים — או על היבטים דיאכרוניים בתוך סוג ספרותי מסויים או על דיני תערובות בתשורת הססגונית בין עברית לארמית (אשר כמעט לא זכתה עד כה למחקר ראוי לשמו). לאמר: יש קורפוסים ויש מגעים, יש דיאכרוניקה פנים-קורפוסית ויש מערך מבנים. וכבר רמזתי מקודם, שיש נתיבי לואי של תיעוד כתוב, שאינו מתערך לפי המגבשים הספרותיים העיקריים — מכתובות בית ראשון ובית שני והאגרות ועד לתעודות גניזה ועד לחומר ארכיוני לסוגיו, ועוד. כשיש משך חיות של פעילות ספרותית כזאת במשך יותר משלושת אלפים שנה — שאנו מנסים לנתח בכלים הפילולוגיים שבידינו — קשה להעריך, אם יש משמעות למימצא הדיגלוסי והמשלבי שבדורנו להארת ההיסטוריה בדרך 'הגידו לאחור'. אפשר שאנו מגזמים בחשיבות אירועי דורנו — אפשר שכאן מצב שונה מאד, אבל באותיות דורנו אין כדי להגיד אחור. מי שנתקל במלאכת יומיום שלו במיון התיעוד של הלשון החדשה לרבדיה הפנימיים עשוי לאבד את הפרספקטיבה הראויה. אפשר, שאנו שקועים בהבנת מה שנוצר בשני הדורות האחרונים וקשה לנו להרחיק עצמנו די הצורך כדי שנוכל להעריך, אם יש במימצא של 'עברית חדשה' כדי להשפיע על המשגתנו לתת-קורפוסים של תת-קבוצות בעבר. איני רואה ללמוד גזרות שוות והיקשים

32. אני יכול להיות משוכנע שדרך ראייתי שלי נכונה היא; אבל אין כל אפשרות להוכיחה. במצב עניינים כזה איני רואה טעם רב בויכוח על פרט זה או זה. כל שאני יכול לקוות לו הוא שאותה מידה של הבנת המצב תהא גם חלקם של בעלי תפיסות אחרות.

מלשון דורנו, אשר בה — ורק בה נוכל להעריך יחסי דיבור וכתובה, על שאלת הקורפוסים שבעבר, ואין בהווה ובעתיד כדי להשפיע על מה שקבענו לגבי העבר. אין צריך לומר, כי אין במה שאמרתי בעניין המשגתי על שעבר כדי הבעת דיעה על לשון דורנו, או דורות התחיה במכלולם³³.

13. הערה שניה, אף היא היבט של המשגה. מה שאמרתי עד כה הוא בתואם להסתכלות המקובלת, המתקדמת במסלול כאילו-היסטורי ומבקשת לגלות קווי תיחום לפי מגבשים בתולדותם. עמדתי היא, שגורלה המיוחד של לשוננו — אשר קורפוס העבר השפיעו עליה בתחיתה במידה שונה — מצדיק ואף מחייב הערכה לקווי תיחום בין קורפוסים גם בכיוון הפוך. כוונתי לנסיון לעמוד על תיחומי קורפוסים של העבר מנקודת התצפית של העברית החדשה — אם תרצו: הסתכלות כאילו-היסטורית בהיפוך המשקפת. במשך שנים רבות העמדתי על כך, שמעמדו הסינכרוני של פריט-מילון בעברית החדשה מושפע ממעמדו בקורפוס המקור ומהמשך חיותו בקורפוסים שלאחריו. במבואי למילונאות של העברית החדשה, כבר תיארתי מקצת הלכטים והפתרונות³⁴. אפשר שנסיון כזה יהיה משמעותי גם מעבר למילונאות — במיוחד בתחום המוזנח של התחביר למגבשיו. מה שהצעתי במבוא למילונאות שלי מיצג שלבי עבודה מלפני מחצית יובל שנים, והוא עבר בינתיים עידון מה. בקצירת האומר: התת-קורפוס ההיסטורי הקובע לגבי מעמד סינכרוני עשוי להתגלות כתחום בדרך שונה מתת-קורפוס העולה לפי הסתכלות היסטורית מקובלת (היינו: כאילו לפי הכוון התולדתי). דרך משל: תת-קורפוסים של לשון חז"ל עשויים להיתחם לפי קריטריונים מקובלים כעניין ספרות תנאים או אמוראים; גיבוש א"י או בבל; סגנון הלכה או מדרש. אולם ניתן להסתכל מזווית דורנו ולשאול:

33. במבוא לכרך הראשון של מילוני העברי הגדול אומר דברים בסוגיה זו, שיהיה בהם משום ברור עקרוני מעבר למה שהבאתי במבואי (לעיל, הע' 28). אי"ה ייכנס אותו כרך לרפוס בעוד כשנה.

34. עיין שם, § 178 ואילך. דרך משל: בדיקת המימצא מראה, שפריט בעל מעמד של 'בודד' במקרא צפוי לו בלשון ימינו גורל שונה מפריט שיש לו תיעוד ניכר במקרא ובחז"ל כאחד. כיוצא בזה, תיעוד שמקורו בתת-קורפוס של פרשנות מסורתית צפוי להיקלט אחרת מתיעוד שמקורו בפרוזה משוערבת, וכל כיוצא בו.

מה השפיע הרבה ומה השפיע מעט על לשון דורנו. או אז ניכר מתוך מכלול הקורפוס החז"לי מעין תת-קורפוס של למדנות מסורתית, אשר ממנו דווקא היו מחיי הלשון עשויים לינוק³⁵. כיוצא בכך: לשון פיוטים מסויימים, לשון רש"י לתורה, לשון הסידור³⁶, וכד' — לא די שאינם סתם 'לשון ימי הביניים' או חלק של תת-קורפוס טיפולוגי, אלא היותם חלק של תת-קורפוס של למדנות מקובלת (או של המערך הפולחני) עשוי לקבוע את המעמד הסינכרוני של פריט בלשון דורנו. הערתי על הבחנה זו בין דרכי הסתכלות על תת-קורפוסים כדי למנוע אי-הבנה: לא די שאיני נוטה להמשיג במושגים פשוטים של תקופות ושאיני רואה מערך של מגבשים קורפוסיים, אלא שאני רואה אותם מגבשים ערוכים בדרכים שונות, בהתאם לזויות ההסתכלות של מטרות עיוננו הבלשני.

14. פתחתי ואמרתי שאציג הרהורים אחדים לנושא של אחדות הלשון ומיגבשיה על דרך ראשי פרקים, וזו תהיה תרומתי בפתיחה זו של דיוננו היום. אני מקווה, שאף-על-פי שלא פירטתי לפרוטות, עלה בידי להסביר לפחות עיקרי קווי מחשבה בנושא שלפנינו: אחדותה של העברית מזה ועקרונות לסיווג מיגבשיה מזה. ואידך פירושא הוא — נלך כולנו ונלמד.

35. תת-קורפוס של הלמדן המצוי כלל לימוד משנה ובבלי — לא: תוספתא וירושלמי. לאמר: ערך המתועד רק בתת-קורפוס שלא שימש את הלמדן המצוי גורלו בעברית של דור התחיה צפוי להתגלות כשונה מערך המתועד יפה בתת-קורפוס הלמדני (לפי סימולי מ ל). אילו היה בידינו לדקדק עד תום, הרי התת-קורפוס הקובע היה מתגלה כתחום לפי מסכתות מסוימות דווקא, כפי שהיו נלמדות על ידי רוב הלומדים. מימצא זה לא נפגם על ידי דרכם של כמה מסופרי הדור הקודם להפגין למדנות דווקא ממסכתות שאין הרגל המצויה דשה בהן. דומה עליי, שעם פטירתם של אישים כעגנון והזו נסתיימה עקרונית סוגיה זו שבפרובלמטיקה של העברית החדשה, והדינמיקה של שימוש ערכים מן המקורות משתנה והולכת.

36. הסידור אינו עניין לפרייורה, ואיני יודע אם הוא בגדר תת-קורפוס בהסתכלות תולדתית רגילה. אולם מצד מעמדו של פריט בתהליכי תחיית הלשון, הסידור הוא תת-קורפוס בעל חשיבות יתירה. כיוצא בזה. מצד ההיסטוריה יש ספרות של פיוטים, וניתן לחלק אותן תת-קורפוס לפי זמנים ומקומות. ואלו מצד העברית החדשה יש תת-קורפוס פיוטי שהשפיע על לשון דורנו — כעניין פיוטי ימים נוראים, קינות וסליחות, זמירות-שבת וכד'.